

Беларуская спецыяльная лексіка ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі: фарміраванне, развіццё, лексіка-семантычная характарыстыка

Н. Я. Пятрова,
дацэнт кафедры агульнаадукацыйных дысцыплін,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт інфарматыкі і радыёэлектронікі

Праблема даследавання тэрміналогіі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі з'яўляецца актуальнай у першую чаргу таму, што любая мова ўвесь час знаходзіцца ў стане развіцця і пераўтварэння. На гэты працэс вялікую ролю адыгрываюць змены, якія адбываюцца ў сучаснай інфармацыйнай прасторы і свеце камп'ютарных тэхналогій. Хуткае развіццё інфарматыкі ў наш час спрыяе пастаяннаму папаўненню тэрміналагічнага слоўніка мовы, які патрабуе даследавання і апісання. У выніку інфармацыйнага выбуху, велізарнага патоку разнастайнай навуковай інфармацыі, адбыўся так званы «тэрміналагічны выбух» – рэзкае павелічэнне колькасці новых спецыяльных слоў.

Беларуская спецыяльная лексіка ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі даследавана недастаткова. Так, у канцы XX ст. – пачатку XXI стст. выйшлі з друку адзінкавыя слоўнікі тэхнічнай тэрміналогіі, куды ўвайшлі асобныя лексемы з галіны інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі, напрыклад, двухтомны «Русско-белорусский политехнический словарь», склад. І. Л. Бурак (1998), «Современный русско-белорусский политехнический словарь», склад. А. Н. Булыка (2007), «Руска-беларускі навукова-тэхнічны слоўнік» А. М. Савіцкай. Патрабуе ўвагі «Глумачальны слоўнік па інфарматыцы» (2009) М. І. Савіцкага, у якім аўтар змясціў больш за 3000 слоў. Гэта лексікаграфічная крыніца з'яўляецца вынікам асабістай працы вучонага ў Беларускім дзяржаўным эканамічным універсітэце.

Даследаваннем беларускай тэрміналогіі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі займаліся Ю. М. Лук'янюк, А. М. Муравіцкая, М. І. Свістунова, Л. Г. Шасцярнёва. Найбольшай увагі заслугоўвае праца М. І. Свістуновай «Інфарматыка і вылічальная тэхніка», змешчаная ў вучэбным дапаможніку для ВНУ «Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Прыродазнаўства», выдадзеным у 2015 г. у РІВШ. Асобныя беларускія лінгвісты займаліся такім накірункам, як даследаванне беларускай інтэрнэт-тэрміналогіі. Можна назваць працы А. А. Барковіча «Інтэрнэт-тэрміналогія: асаблівасці функцыянавання ў беларускай мове» (2014 г.); М. І. Свістуновай «Беларуская ІТ-тэрміналогія ў інтэрнэце: памылкі і варыянты» (2020 г.). Разам з тым, спецыяльная лексіка сучаснай беларускай мовы ў сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі не мае сістэматызаванага апісання, якое адпавядала б сучаснаму і актуальнаму ўзроўню развіцця ў гэтай сферы.

Спынімся на гісторыі фарміравання беларускай спецыяльнай лексікі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. У свой час з'яўленне вылічальных машын не магло не адбіцца на лексічным складзе мовы. Спецыяльная лексіка

ў галіне інфарматыкі была сфарміравана ў адпаведнасці з прынцыпамі распрацоўшчыка архітэктуры ЭВМ Д. Неймана (1946) па аналогіі з лексікай, якая апісвае функцыянаванне чалавечага мозга: у камп'ютара, як і ў чалавека, ёсць памяць, месца галоўнага мозга займае працэсар і т. п. [1].

Першае пакаленне ЭВМ з часам значна змянілася не толькі архітэктурна, але і функцыянальна. Гэта істотна паўплывала на спецыяльную лексіку ў сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Падчас з'яўлення другога пакалення ЭВМ актыўна развіваліся мовы праграмавання. У 70-х гг. у СССР пачалі вырабляцца першыя ЭВМ па амерыканскай мадэлі. Персанальны камп'ютар з'явіўся ў 1976 годзе, пасля адкрыцця мікрапрацэсара ў 1971 годзе. З гэтага часу ў рускую мову пачынае ўваходзіць усё больш і больш англійскіх слоў, звязаных са сферай інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Паступова праз рускую мову такія найменні пашыраюцца і ў беларускай мове.

Развіццё і распаўсюджванне інфармацыйных тэхналогій за апошні час дасягнула неймавернага ўзроўню. Калі яшчэ ў 1994 годзе аб'ём продажу камп'ютарнай тэхнікі ацэньваўся ў 1,5 млрд даляраў, то ўжо ў 2000-м годзе гэтыя даныя пераадолелі адзнаку ў 37 млрд. даляраў. У 2017 г. вытворцы выпусцілі звыш за 262,5 млн. камп'ютараў. У 2021 годзе, паводле дадзеных даследчай кампаніі IDC, аб'ём сусветнага рынку персанальных камп'ютараў склаў 348,8 млн штук, павялічыўшыся на 14,8 % у параўнанні з 2021-м. Тэмпы росту падняліся амаль у 5 разоў у першую чаргу з прычыны пандэміі COVID-19, з-за якой людзі сталі часцей вучыцца і працаваць дыстанцыйна, што павялічыла патрэбу ў персальнай тэхніцы [2].

У сувязі з хуткім развіццём камп'ютарных тэхналогій спецыяльная лексіка інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі сучасных моў свету няспынна папаўняецца і развіваецца. Гэта датычыць і беларускай мовы. Са з'яўленнем камп'ютара і такой навукі, як інфарматыка, у беларускай мове сфарміраваўся спецыяльны пласт слоў. Спецыфічнай рысай беларускай лексікі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі з'яўляецца наяўнасць у яе складзе, акрамя тэрмінаў, наменклатуры і прафесіяналізмаў [3, с. 70].

Тэрмін сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі – гэта намінант сістэмы паняццяў (рэалій) адпаведнай галіны чалавечай дзейнасці. Беларуская тэрміналогія інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі аб'ядноўвае спецыяльныя найменні для абазначэння машын і прыстасаванняў, што выкарыстоўваюцца ў інфарматыцы і вылічальнай тэхніцы, іх частак і т. п.; адзінак вымярэння; асоб, чыя дзейнасць звязана з інфарматыкай і вылічальнай тэхнікай; моў праграмавання; уласцівасцяў, асобных працэсаў, дзеянняў, звязаных са сферай інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі і інш.

Беларускія тэрміны ў сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі паводле структуры падзяляюцца на тэрміны-словы і тэрміны-словазлучэнні. Прыклады тэрмінаў-слоў у галіне «Інфарматыка і вылічальная тэхніка»: *алгарытм**, *байт*, *дысплей*, *доступ*, *ітэрацыя*, *каталог*, *кліент*, *мадэм*, *плагін*,

*Прыклады тут і далей падаюцца паводле слоўнікаў [4; 5; 6].

порт, працэсар, сервер, утыліта і інш. Да аднаслоўных тэрмінаў адносяцца і складаныя найменні, напрыклад, *аўтаідэнтыфікацыя, бізнес-працэс, блок-схема, відэакарта, відэаканферэнцыя, вэб-сайт, інтэрнэт-маркетынг, мікрасхема, рабататэхніка, флэш-памяць* і інш.

Тэрміны-словазлучэнні таксама пашыраны ў беларускай навуковай тэрміналогіі. Гэта тлумачыцца неабходнасцю ў любой галіне навукі і тэхнікі абазначыць новыя паняцці, абапіраючыся на ўжо існуючыя. У галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі сярод тэрмінаў-словазлучэнняў найбольш ужывальныя словазлучэнні наступных мадэлей: а) прыметнік + назоўнік (*аперацыйная сістэма, дынамічная памяць, персанальны камп'ютар, рабочы стол* і інш.); б) назоўнік + назоўнік у Р. скл. (*база даных, блок-схема праграмы, ідэнтыфікацыя карыстальніка, прыярытэт аперацый* і інш.); в) прыметнік + назоўнік + назоўнік у Р.скл. (*дрэвавідная структура даных, жыццёвы цыкл праграмы, міжсеткавая лінія сувязі, рэплікацыя праграмага забеспячэння* і інш.); г) назоўнік + назоўнік у Р.скл. + назоўнік у Т. скл. (*блок кіравання памяццю, метады кіравання доступам, пратакол кіравання перадачай* і інш.); д) прыметнік + прыметнік + назоўнік (*жорсткі магнітны дыск, лакальная вылічальная сетка, інтэлектуальныя інфармацыйныя тэхналогіі, нелінейная інфармацыйная сістэма* і інш.); е) назоўнік + прыметнік + назоўнік у Р. скл. (*мова выскога ўзроўню, парушэнне аўтарскага права, распрацоўка праграмага забеспячэння, сетка агульнага карыстання* і інш.).

Тэрміны-словазлучэнні могуць спрашчацца, у выніку чаго іх замяняюць складаныя словы ці словы-абрэвіятуры: *ЭВМ – электронная вылічальная машына, ААП – аб'ектна-арыентаванае праграмаванне, ПЗ – праграмае забеспячэнне, ЛВС – лакальная вылічальная сетка, БД – база даных* і інш. Асобную групу складаюць тэрміны з сімваламі ў іх складзе, напрыклад, *α-версія, α-канал, FTP-сервер, β-тэстар, β-тэсціраванне, XML-дакумент* і інш.

Тэрміны беларускай мовы ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі, як і агульнаўжывальныя словы, утвараюцца рознымі спосабамі: лексіка-семантычным, марфалагічным, сінтаксічным.

Лексіка-семантычны спосаб звязаны з тэрміналагізацыяй агульнаўжывальных слоў, якія шляхам пераасэнсавання набываюць новае, тэрміналагічнае, значэнне. Інакш кажучы, усім зразумелае слова ў выніку пераасэнсавання становіцца тэрмінам. Напрыклад, агульнаўжывальнае слова *акно* 'адтуліна ў сцяне будынка для святла і паветра' ў тэрміналогіі інфарматыкі атрымала значэнне 'частка экрана камп'ютара'; звычайная лексема *воблака* 'згушчаныя вадзяныя пары ў паветры' ў галіне інфарматыкі і інфармацыйных тэхналогій набывае спецыяльнае значэнне 'мадэль анлайн-сховішча, у якім даныя захоўваюцца на шматлікіх, размеркаваных ў сетцы серверах' і інш.

Іншыя прыклады лексіка-семантычнага спосабу, ці тэрміналагізацыі, з галіны інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі: *адрас, аперацыя, бібліятэка, блакнот, буфер, вірус, галіна, гняздо, дрэва, журнал, загаловак, запіс, каманда, канал, канфлікт, карань, кошык, ліст, мост, мыш, пакет, памяць, панэль, папка, поле, порт, пратакол, рэха, сетка, скрыня, цела, чарга, ярлык* і інш.

Утварэнне такіх спецыяльных адзінак адбываецца пераважна ў выніку метафарычнага пераносу, напрыклад, па знешніх прыкметах (*дарожка, дрэва, канал, ліст, мыш, ствол*), па падабенству функцыі (*вірус, канфлікт, падтрымка, памяць*), на аснове пашырэння значэння (*абанент, архітэктура, лакалізацыя*), спецыялізацыі значэння (*стол, кошык*) і інш.

Марфалагічны спосаб утварэння тэрмінаў найбольш прадуктыўны ў беларускай мове і выступае адной з асноўных крыніц папаўнення тэрміналагічнай лексікі. Гэта такі спосаб, пры якім новыя назвы ўзнікаюць на базе ўжо існуючых слоў (асноў) і словаўтваральных марфем (частак слоў). Асноўнымі спосабамі марфалагічнага тэрмінаўтварэння з'яўляюцца суфіксальны, прэфіксальны, прэфіксальна-суфіксальны, нульсуфіксальны, асноваскладанне, складана-суфіксальны, складана-нульсуфіксальны. Напрыклад, так з'явіліся наступныя тэрміны ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі: *абмер, апрацоўка, аблічбоўка, бесперабойны, блакіроўка, бяспека, вектарны, выклік, вылічальны, камп'ютарны, камутаванасць, карыстальнік, лічбоўшчык, накладанне, наладка, наладчык, няспраўнасць, пераключальнік, раздрукоўка, сумежны, улік, цвёрдацялесны, цэльнасць, цэнтралізаваны, часовы* і інш. Найбольшае пашырэнне ў сферы інфармацыйных тэхналогій атрымалі суфіксальны і прэфіксальна-суфіксальны спосабы.

Некаторыя тэрміны ў беларускай навуковай тэрміналогіі ўтвораны наступнымі спосабамі: словаскладанне (*бізнес-інжынірынг, вэб-дызайнер, інтэрнэт-магазін, інтэрнэт-дадатак, файл-сервер, факс-мадэм, флэш-памяць хэш-адрасацыя, хэш-пошук* і інш.); абрэвіяцыя (*ВМ – віртуальная машына, ВС – вылічальная сетка, ГІС – геаграфічная інфармацыйная сістэма, ГП – глабальная інфармацыйная інфраструктура, СКБД – сістэма кіравання базамі даных, ЭЛП – электронны лічбавы подпіс* і інш.).

Сінтаксічным спосабам утвараюцца тэрміны шляхам спалучэння слоў (састаўныя тэрміны, ці тэрміны-словазлучэнні). Сярод тэрмінаў у галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі выдзяляюцца двух-, трох- і шматкампанентныя: *вага спасылкі, візуальнае праграмаванне, мадэль жыццёвага цыкла праграмы, мовы праграмавання з абстрактнымі тыпамі даных, накапляльнік на магнітнай стужцы, перадача наведамленняў, піктаграма файла дакумента, узровень мовы праграмавання, фізічная структура інфармацыйнай сеткі* і інш.

Тэрміналогія беларускай мовы разнастайная паводле паходжання. У яе склад уваходзяць уласнабеларускія і іншамоўныя (запазычаныя) словы. Уласныя тэрміны з'явіліся ў асноўным у выніку працэсу тэрміналагізацыі, а таксама шляхам сэнсавага перакладу або калькавання рускіх тэрмінаў: *акно, воблака, гульня, дадатак, крыніца, скрыня, старонка, стужка, лямна, памылка, патак, колер, умова* і інш. Дзякуючы абмену навукова-тэхнічнай інфармацыяй паміж рознымі краінамі, у беларускую навуковую тэрміналогію актыўна пранікаюць словы з іншых моў, даволі часта праз пасрэдніцтва рускай мовы. Напрыклад, у складзе беларускай тэрміналогіі інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі словы запазычаны пераважна з наступных моў:

– грэчаскай: *аўтаматыка, бібліятэка, граф, дыск, праграма, тэхніка, энергія* і інш.;

– лацінскай: *аб’ект, адміністратар, акумулятар, апарат, аператар, артэфакт, архітэктура, архіў, вірус, індыкатар, інфармацыя, карта, клас, корпус, магістраль, станцыя, фільтр, функцыя, шкала* і інш.;

– французскай: *анімацыя, атака, батарэя, інфарматыка, калібр, каманда, кантролер, мадэль, меню, платформа, пошта, рамонт, рэле, шыфр, шыфраваць* і інш.;

– нямецкай: *брандмаўэр, кабель, клапан, машына, маршрутызатар, матор, маштабіраваць, сігнал, шына* і інш.;

– італьянскай: *вольт, канал, каркас* і інш.;

– польскай: *адрас, інжынер, паппарт, шнур* і інш.;

– англійскай: *акаўнт, аплет, аўтарызацыя, байт, банер, блок, браўзер, буфер, бэйсік, драйвер, дырэкторыя, дыскета, інтэрфейс, інтэрнэт, камп’ютар, кантэнт, клік, кукі, кэш, логін, лэптоп, мадэм, манітор, менеджар, ноўтбук, патэрн, піксель, плагін, правайдэр, прататып, працэсар, прынтэр, рэсурс, сайт, сервіс, сёрфінг, сканер, скрыншот, скрыпт, спамінг, стартар, транзістар, трафік, тэг, файл, фармат, холдынг* і інш.

У складзе беларускай тэрміналогіі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі колькасна пераважаюць англіцызмы, ці запазычаныя з англійскай мовы. Многія з іх маюць грэка-лацінскія карані. Пры запазычванні тэрмінаў адбываецца частковае падпарадкаванне іх законам беларускай мовы, ці адаптацыя. Напрыклад, фанетычная адаптацыя заснавана на замене іншамойных гукаў на тыя, якія характэрны для беларускай мовы. Так, на большасць запазычаных тэрмінаў распаўсюджваюцца характэрныя для беларускай мовы фанетычныя з’явы аканьня, яканьня, дзеканьня, цеканьня і інш.: *камп’ютар* (англ. *computer*), *браўзер* (англ. *browser*), *дыскета* (англ. *diskette*), *працэсар* (англ. *processor*), *скрыпт* (англ. *script*) і інш.

У беларускай тэрміналогіі, асабліва ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі, сустракаюцца так званыя варварызмы (цалкам неасвоеная англійская лексіка, перададзеная графічна лацінскімі літарамі) і паўварварызмы (часткова неасвоеная лексіка, якія злучаюць у сваім напісанні лацінскія літары і словы, напісаныя кірыліцай). Прыклады варварызмаў у сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі: *Web, PC, CD, WWW, World Wide Web, IBM, DOS*. Прыклады паўварварызмаў: *CDROMны, CDшка, IBM-надобны, рэжым on-line, рэжым off-line, Webстаронка, WWW-старонка* і інш. [7, с. 639].

Тэрміны ў мове не існуюць ізалявана адзін ад аднаго, а аб’ядноўваюцца ў групы паводле лексіка-семантычных уласцівасцей. Так, любую галіновую тэрміналогію можна разглядаць з пазіцыі лексіка-семантычнай групы (ЛСГ) – групы слоў, што цесна звязаны па сэнсе. Напрыклад, у сферы інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі найбольш пашыранымі з’яўляюцца наступныя ЛСГ:

1. Назвы тэхнічных сродкаў, машын, прылад, устройстваў і іх відаў: *адаптар, адаптар інтэрфейса, базавы камп’ютар, відэакарта, віртуальная машына, галоўны камп’ютар, інтэграваная прылада, калькулятар, кампаратар, камп’ютар, канвертар, кансоль, канцэнтратар, кішэнны*

камп'ютар, лічбава-аналагавы пераўтваральнік, лэптоп, мадэм, маршрутызатар, мост, мультыплексар, мэтавая ЭВМ, ноўтбук, персанальны камп'ютар, планшэт, прынтар, робат, струйны прынтар, флэш-памяць, ЭВМ і інш.

2. Назвы частак, асобных дэталей камп'ютара і іншых машын: акно, апэратыўная памяць, банк памяці, вадкакрысталічны манітор, вентылятар, вінчэсцэр, галоўка, джойсцік, дыскавод, здымны дыск, індыкатар, кабель, каляровы манітор, кантролер, клавіша, клавіятура, манітор, мікрасхема, мікрафон, мышка, навушнікі, оптамеханічная мышка, памяць, памяць адвольнага доступу, пераключальнік, плата, працэсар, рабочы стол, сістэмная плата, сістэмны дыск, статычная апэратыўная памяць, тачскрын, цэнтральны працэсар, чып, шасі, экран і інш.

3. Назвы прафесій і асоб, звязаных са сферай інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі: адміністратар, аналітык, апэратар, бізнес-аналітык, вэб-майстар, геймдызайнер, дызайнер, інжынер, інжынер-праграміст, кансультант, канцавы карыстальнік, карыстальнік, капірайтар, лінейны менеджар, мадэратар, спецыяліст службы падтрымкі, тэсціроўшчык, флэш-дызайнер, хакер, эксперт, HR-менеджар і інш.

4. Назвы адзінак вымярэння і велічынь: ампер, байт, байт на дзюйм, біт, біт на дзюйм, біт цотнасці, бод, генры, гігагерц, мегабайт, гігабайт, кілабайт, мегабайт, мікрон, мілісекунда, піксель, разрад, твіп, тэрабайт, эксабайт і інш.

5. Назвы прымет і ўласцівасцей: аўтаномнасць, від рабочага стала, вылічальная магутнасць, гнуткасць алгарытму, гнуткасць мовы, даўжыня радка, ёмістасць памяці, жывучасць, індуктыўнасць, канфігуратыўныя параметры апэрацыйнай сістэмы, мабільнасць праграмнага забеспячэння, надзейнасць, некарэктнасць кода апэрацыі, няспраўнасць, правільнасць, прапускная здольнасць, рэlevantнасць, старэнне інфармацыі, хуткадзеянне, хуткасць перадачы даных, частата, яркасць і інш.

6. Назвы дзеянняў, працэсаў і станаў: актуалізацыя, ахова, апрацоўка інфармацыі, архівавванне, буферызацыя, візуалізацыя, верыфікацыя, выбарка, вывад, дэмадуляцыя, завісанне, завяршэнне сеансу, запамінанне, запіс, запыт, запуск, ідэнтыфікацыя, імітацыя, інтэграцыя даных, кампіляцыя, кіраванне, навігацыя, наладка праграмы, нармалізацыя, перазагрузка, пошук, праверка, праграмаванне, разархівацыя, размеркаванне, рэгенерацыя, скрыншот, тэсціраванне, уключэнне і інш.

7. Назвы арганізацый, устаноў і прадпрыемстваў у сферы інфармацыйных тэхналогій, іх аддзелаў: ААТ (адкрытае акцыянернае таварыства), адзел, арганізацыя, Асацыяцыя вытворцаў камп'ютараў і аргтэхнікі, вылічальны цэнтр, вытворчае аб'яднанне, завод, ЗАТ (закрытае акцыянернае таварыства), каманда, кампанія, камп'ютарнае бюро, Міжнародная арганізацыя па стандартызацыі, Міжнародная федэрацыя па апрацоўцы інфармацыі, служба падтрымкі, стартап, холдынг, фірма і інш.

9. Тэрміны праграмавання: аб'ект, аб'ектна-арыентаванае праграмаванне, алгарытм, аналізатар, апэратар, апэрацыя, аптымізацыя,

архітэктур, архіў, атрыбут, аўтарызацыя, база даных, блок-схема, бэйсік, даччыны працэс, джава, дэкампазіцыя, індэксацыя, інкапсуляцыя, ітэрацыя, знак прысвойвання, знак пунктуацыі, каманда, кампіляваная мова, кампілятар, клас, клас памяці, кліент-сервер, код, лістынг праграмы, мадэль, мова высокага ўзроўню, мова праграмавання, масіў, меню, наследаванне, нашчадак, патэрн, плагін, прыярытэт, пунктуацыя, сінтаксіс, спецыфікацыя, стандарт, транзакцыя, тып, фармальная мова, фартран, фільтрацыя, функцыя, цыкл, чарга і інш.

10. Інтэрнэт-тэрміны: байнет, блог, браўзер, вэб-сайт, вэб-сервер, вэб-старонка, галасавая электронная пошта, гіпертэкставая спасылка, дамашняя старонка, дамен, імя дамена, інтэрактыўная дапамога, інтэрнэт-пракакол, інтэрнэт-сайт, кошык, кукі, несанкцыянаваны доступ, наведамленне, пароль, партал, паштовая скрыня, правайдэр, сацыяльная сетка, сервер, спам, спасылка, старонка, твітар, трафік, тэг, фішынг, форум, хост, хостынг, чат, шырокапалоснае злучэнне, электронная пошта, пошук інфармацыі, фэйсбук, хэш-адрасацыя, ір-адрас і інш.

11. Словы, што абазначаюць праграмае забеспячэнне і віды праграм: антывірус, аперацыйная сістэма, аплет, архіватар, бібліятэка, блакнот, бясплатнае праграмае забеспячэнне, генератар, графічны рэдактар, дакументацыя, драйвер, дадатак, дыспетчар, імя праграмы, камп'ютарны вірус, кампануючы праграмы, наладчая праграма, настройшчык, падпраграма, пакет, папка, пашырэньне, праграма, праграма-драйвер, праграма-навука, рабочая праграма, рэдактар, рэзідэнт, рэкурсія, САПР (сістэма аўтаматызаванага праектавання), сістэмнае праграмае забеспячэнне, сістэмная папка, транслятар, тэкставы рэдактар, тэзаўрус, утыліта, файл, фарматар, электронная табліца, эмулятар, ярлык і інш.

12. Тэрміны, звязаныя з гульнявой індустрыяй: анімацыя, баф, візуальны стыль, віртуальная рэальнасць, вопыт, геймплэй, герой, графічны рэдактар, гулец, гульня, гульнявы свет, дынаміка, жанр, казуальнасць, канцэпт, лакалізацыя, мэтавая аўдыторыя, нік, ранг, стратэгія, палітра, пратаганіст, прататып, фон, хардкор і інш.

13. Назвы матэматычных аперацый, велічыняў, вылічэнняў, лікаў, арыфметычных дзеянняў, законаў і інш.: адмоўны лік, адыманне, аперацыя з сінусам, булева аперацыя, граф, дваіковы лік, дзельнік, дзесятковы лік, дыстрыбуцыйны закон, імплікацыя, інвертаванне, канстанта, кантрольная сума, лічба, матрыца, матэматычны выраз, множанне, мноства, нуль, няроўнасць, пастаянная велічыня, пачатковы нуль, прэдыкат, рацыянальны лік, рознасць, рэляцыйная аперацыя, скалярная велічыня, складанне, сінус, сума, умоўны выраз, фактарыял, цэлы лік і інш.

14. Назвы навук і вучэбных дысцыплін, звязаных са сферай інфармацыйных тэхналогій: ахова працы, асновы канструявання праграм, асновы алгарытмізацыі і праграмавання, дыскрэтная матэматыка, інфарматыка, камбінаторыка, камп'ютарная графіка, кібернетыка, крыпталогія, лінейнае праграмаванне, маркетынг, матэматыка, навука пра вылічальную тэхніку, оптаэлектроніка, робататэхніка, тапалогія, тэорыя

інфармацыі, тэорыя інфармацыйнага пошуку, эрганоміка, эканамічная інфарматыка і інш.

14. Іншыя спецыяльныя найменні: *дыскета, гістаграма, графік, дыяграма, індукцыя, індэкс, ініцыялізацыя, інтэлект, інфармацыя, каардыната, калантытул, капірайт, курсіў, метад, модуль, натацыя, патэнт, паўза, па ўмаўчанні, прабел, прыватная інфармацыя, рэгістр, фармат дакумента, шрыфт, штучны інтэлект і інш.*

Акрамя тэрмінаў, у склад спецыяльнай лексікі інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі ўваходзяць прафесіяналізмы і номены. Прафесіяналізмы – гэта спецыяльныя словы і выразы, якія выкарыстоўваюцца пераважна ў вусным маўленні для аблягчэння прафесійных зносін. Напрыклад, у сферы інфарматыкі можна сустрэць наступныя лексічныя адзінкі: *жалеца* (апаратная частка камп’ютара), *юзар* (чалавек, які добра асвоіў камп’ютар, праграму), *халат* (антывірус), *раяль* (клавіятура), *пень* (пентыум), *мазгі* (аператыўная памяць), *мыла* (электронная пошта), *кодар* (праграміст), *інфа* (інфармацыя), *вінда* (аперацыйная сістэма Windows), *адмін* (адміністратар) і інш. У адрозненне ад тэрмінаў, якія з’яўляюцца афіцыйнымі назвамі паняццяў і замацоўваюцца ў слоўніках і навуковай літаратуры, прафесіяналізмы распаўсюджаны пераважна ў гутарковай мове і выступаюць у якасці размоўных эквівалентаў тэрмінаў.

Прафесіяналізмы актыўна ўжываюцца ў сферы інфарматыкі, вылічальнай тэхнікі, праграмавання, інфармацыйных тэхналогій, паколькі выкарыстанне такіх лексічных адзінак у маўленні значна аблягчае прафесійныя зносіны, дазваляе кампактна і сцісла перадаць інфармацыю. Праца ў сферы інфарматыкі, інфармацыйных тэхналогій у большасці манатонная і аднастайная, патрабуе канцэнтрацыі ўвагі на працягу ўсяго рабочага дня, мозг праграміста пастаянна нагружаны, таму натуральна, што прадстаўнікі гэтай сферы шукаюць пэўнага палягчэння ў сваёй дзейнасці.

Адметную частку спецыяльнай лексікі складаюць наменклатурныя назвы (наменклатура), або номены. У адрозненне ад тэрмінаў і прафесіяналізмаў, наменклатура толькі этыкетуе прадметы і рэчы, якія ўжываюцца ў навуцы, тэхніцы, вытворчасці. Адпаведна, наменклатурныя адзінкі – гэта фактычна толькі назвы-этыкеткі для некаторых спецыяльных аб’ектаў. Напрыклад, *мова праграмавання* – тэрмін; *джава, дэлфі, паскаль, рубі, сі, фартран* – номены [8, с. 60].

Тэрмін і номен можна часткова суаднесці з паняццем і назвай:

Тэрмін	Номен
<i>мова праграмавання</i>	<i>асэблер, бэйсік, джава, джава скрыпт, дэлфі, паскаль, рубі, сі, фартран</i>
<i>аперацыйная сістэма</i>	<i>Віндаўз, Лінукс, Мінікс, Сялярыс, Эпл, Юнікс</i>
<i>пошукавая сістэма</i>	<i>Байду, Бінг, Гугл, Хром, Яндэкс, Яху</i>
<i>вытворца праграмнага забеспячэння</i>	<i>БелХард, Ксеракс, Майкрасофт, Нэткрэкер, ЭПАМ Сістэмз, Эпл</i>
<i>вытворца камп’ютарнай тэхнікі</i>	<i>Асус, Ленова, Самсунг, Тошыба, Эпл</i>

Такім чынам, беларуская спецыяльная лексіка ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі семантычна разнастайная і вызначаецца адметнымі лінгвістычнымі асаблівасцямі. Найперш гэта запазычаны характар спецыяльных слоў, прычым большасць лексем паходзіць з англійскай мовы. Таксама назіраецца актыўнае выкарыстанне спецыяльных адзінак уласнабеларускага і інтэрнацыянальнага паходжання з арыентацыяй на словаўтваральныя сродкі беларускай мовы. Звяртае на сябе ўвагу імкненне да міжнароднай стандартызацыі і ўніфікацыі паняццёвага апарату ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Гэта дазваляе замацоўваць у слоўніку як уласнамоўныя, так і прынятыя сусветнай практыкай спецыяльныя найменні. Беларуская спецыяльная лексіка ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі працягвае няспынна развівацца і папаўняцца. Разам з тым, у беларускай лексікаграфіі назіраецца недахоп тэрміналагічных слоўнікаў (перакладных, тлумачальных і інш.) у гэтай сферы, паколькі лексікаграфічныя крыніцы хутка губляюць сваю актуальнасць і не паспяваюць фіксаваць змены ў лексічным складзе інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі.

Спіс выкарыстаных крыніц

1. Мокрогуз, Е. Д. Компьютерная терминология / Е. Д. Мокрогуз [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://cyberleninka.ru/article/n/kompyuternaya-terminologiya>. – Дата доступа: 09.06.2023.
2. Компьютеры (мировой рынок) [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Компьютеры_\(мировой_рынок\)#](http://www.tadviser.ru/index.php/Статья:Компьютеры_(мировой_рынок)#). – Дата доступа: 09.06.2023.
3. Свістунова, М. І. Інфарматыка і вылічальная тэхніка / М. І. Свістунова // Беларуская мова. Прафесійная лексіка. Прыродазнаўства: вучэбны дапаможнік для ВНУ / пад рэд. М. Р. Прыгодзіча, У. І. Куліковіча. – Мінск: РІВШ, 2015. – С. 55–82.
4. Савіцкі, М. І. Тлумачальны слоўнік па інфарматыцы / М. І. Савіцкі. – Мінск : «МЕДЫЯЛ», 2014. – 418 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / уклад. : І. Л. Капылоў [і інш.] ; пад рэд. І. Л. Капылова. – Мінск : Беларуская Энцыклапедыя імя Петруся Броўкі, 2016. – 968 с.
6. Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск : Мінск: Аверсэв, 2013. – 258 с.
7. Муравіцкая, А. М. Камп'ютарная тэрміналогія: асаблівасці функцыянавання ў беларускай мове / А. М. Муравіцкая // Роль жанчыны в развитии современной науки и образования : сборник материалов Международной научно-практической конференции, 17–18 мая 2016 г., Минск / БГУ ; редкол.: И. В. Казакова, А. В. Бутина, И. В. Олюнина. – Минск : БГУ, 2016. – С. 638–640.

8. Пятрова, Н. Я. Навучанне беларускай мове ў межах курса «Беларуская мова (прафесійная лексіка)». Інфармацыйныя тэхналогіі / Н. Я. Пятрова, Я. Д. Ягаўдзік // Роднае слова. – 2020. – № 4. – С. 59–63.

Анатацыя

У артыкуле разглядаецца фарміраванне і развіццё беларускай спецыяльнай лексікі ў галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі. Вызначаны асаблівасці такіх лексем у сучаснай беларускай мове. Прадстаўлена лексіка-семантычная характарыстыка асноўных найменняў у галіне інфарматыкі і вылічальнай тэхнікі.

Summary

The article discusses the formation and development of the Belarusian special vocabulary in the field of computer science and computer technology. The features of such lexemes in modern Belarusian language are determined. The lexical and semantic characteristics of the main names in the field of computer science and computer engineering is presented.